Περιεχόμενα

Συγγραφείς του τόμου 13

Αντί προλόγου 17

Εισαγωγή 19

Μέρος Ι: Ζητήματα θεωρίας και εφαρμογής στη γνωσιακή-συμπεριφοριστική θεραπεία παιδιών και εφήβων

1. **Αναδυόμενη ενηλικίωση και γνωσιακές-συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις: προκλήσεις και ευκαιρίες για την ψυχική υγεία των νέων ανθρώπων** 33
   Ευαγγελία Γαλανάκη
2. **Εφαρμογή γνωσιακών-συμπεριφοριστικών θεραπευτικών προγραμμάτων στα σχολεία: προκλήσεις και ζητήματα** 55
   Paul Stallard (μετάφραση: Χριστίνα Ρούση-Βέργου)
3. **Σχολική επιθετικότητα προς τα έξω (συμμαθητές) και προς τα έσω (ναρκωτικά): ένα πρόγραμμα πρόληψης και συνεργατικής μάθησης ενάντια στα ψυχοκοινωνικά προβλήματα των μαθητών** 75
   Μίκα Χαρίτου-Φατούρου, Στέλλα Χαλιμούρδα, Ευαγγελία Καπετάνου
4. **Πέραν της φυγής: η θεμελίωση των θετικά ενισχυτικών σημάτων ασφάλειας στις διαταραχές άγχους** 97
   Ρόμπερτ Μέλλον
5. **Η διαταραχή ελλειμματικής προσοχής-υπερκινητικότητα και η γνωσιακή-συμπεριφοριστική θεραπεία στα παιδιά και τους εφήβους** 115
   Peter Altherr (μετάφραση: Αναστασία Σοφιανοπούλου)

6. **Θεραπευτικές παρεμβάσεις στον αυτισμό: δυνατότητες και όρια** 134
Σωτήρης Ι. Κωτσόπουλος

Μέρος ΙΙ: Διεύρυνση του θεωρητικού πλαισίου και του πεδίου εφαρμογών στη γνωσιακή-συμπεριφοριστική θεραπεία παιδιών και εφήβων

Α. Ξεκλειδώνοντας τη σκέψη των παιδιών

1. **Η διερεύνηση και η σύνδεση των σκέψεων των παιδιών με τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά τους: πιλοτική έρευνα** 155
Χριστίνα Ι. Ρούση-Βέργου

2. **Τα γνωστικά σχήματα των παιδιών με άγχος: θεραπευτικές προσεγγίσεις και αναζητήσεις** 168
Αργυρούλα Αγγελοσοπούλου

3. **Η προαγωγή της συναισθηματικής ανθεκτικότητας στο σχολείο στο πλαίσιο της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής προσέγγισης** 185
Ρίτσα Ψύλλου

Β. Θεωρία του νου: βασική έρευνα και οι προεκτάσεις της στην τυπική ανάπτυξη και στον αυτισμό

1. **Η θεωρία του νου και η σχέση της με τις δεξιότητες λεκτικής επικοινωνίας κατά την παιδική ηλικία** 207
Αικατερίνη Μαριδάκη-Κασσωτάκη, Αικατερίνη Αντωνοπούλου

2. **Η θεωρία του νου και η σχέση της με τη γονεϊκή τυπολογία** 218
Αικατερίνη Αντωνοπούλου, Γιώργος Τσίτσας

3. **Θεωρία του νου και αυτισμός: θεωρητικές προσεγγίσεις και πιλοτική αξιολόγηση σε ελληνικό δείγμα**..... 233
Αγγελική Γενά, Εριφύλη Τσιρέμπολου, Φ. Τσεπελίδου

Γ. Θέματα κλινικής πράξης

1. **Ο ρόλος των γονέων στην πρόκληση των διαταραχών πρόσληψης σε εφήβους** 261
Έλενα Χάιντς

2. **Παρέμβαση για τη διαχείριση του βάρους σε υπέρβαρα παιδιά από διαιτολόγους: η προσθήκη σύντομης γνωσιακής-συμπεριφοριστικής εκπαίδευσης και εποπτείας** 273
Αικατερίνη Παπανικολάου, Μαρία Γιαννακούλια, Ειρήνη Μπαθρέλλου, Αρτέμης Πεχλιβανίδης

3. **Χάνοντας τον όμοιο: εκδοχές περιπλεγμένου θρήνου στην εφηβεία** 285
Χριστίνα Χιονίδου

Δ. Ανοίγοντας ένα δρόμο για το σχολείο

1. **Χαρακτηριστικά που αποδίδουν οι εκπαιδευτικοί σε χαρισματικούς μαθητές όταν καλούνται να τους επισημάνουν** 299
Αικατερίνη Γκαρή, Κώστας Μυλωνάς

2. **Οι γνωσιακές συμπεριφοριστικές στρατηγικές στη διδακτική των ατόμων με νοητική υστέρηση** 320
Κώστας Χρηστάκης
Παναγιώτης, Κασσιανός, Σοφία Τουρλίδα, Μαρία Φλούμη, Αθηνά Μιχαλιάδου

3. **Ανοίγοντας ένα δρόμο για το σχολείο: επιτόπια παρέμβαση κοινωνικής εργασίας σε μειονοτικούς οικισμούς στη Θράκη** 348
Θεανώ Καλλινικάκη

Ε. Εθισμός στο διαδίκτυο: νέα δεδομένα

1. **Εθισμός παιδιών και εφήβων στο διαδίκτυο: ο ρόλος της οικογένειας** 371
Πηνελόπη-Αλεξία Αβαγιανού, Θεοδώρα Κανδρή, Μαρία Ζαφειροπούλου

2. **Ο ρόλος της ιδιοσυγκρασίας και της προσωπικότητας στον εθισμό στο διαδίκτυο** 381
Θεοδώρα Κανδρή, Πηνελόπη-Αλεξία Αβαγιανού, Μαρία Ζαφειροπούλου

3. **Δημιουργία και οργάνωση του πρώτου στην Ελλάδα Ειδικού Τακτικού Εξωτερικού Ψυχιατρικού Ιατρείου Παιδιών και Εφήβων για την αντιμετώπιση του εθισμού στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και το διαδίκτυο** 391
Κωνσταντίνος Σιώμος

4. **Περιγραφή της πρώτης σταθμισμένης κλίμακας μέτρησης του εθισμού εφήβων στους Η/Υ στην Ελλάδα (κλίμακα ΚΕΕΦΥ)** 399
Γεώργιος Φλώρος

Εισαγωγή

Η γνωσιακή-συμπεριφοριστική θεραπεία (ΓΣΘ) αναπτύχθηκε στις αρχές του 1960 ως μια δομημένη, βραχεία και προσανατολισμένη στο παρόν ψυχοθεραπεία ενηλίκων με στόχο την επίλυση των τρεχόντων προβλημάτων. Η εφαρμογή της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής θεραπείας στα παιδιά και στους εφήβους ξεκίνησε αργότερα με παρεμβάσεις στον Άξονα Ι και συγκεκριμένα σε παιδιά με αγχώδεις διαταραχές. Όταν στα τέλη της δεκαετίας του 1980 η επιστημονική κοινότητα επιχειρούσε για πρώτη φορά την εισαγωγή των αρχών της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής θεραπείας στον παιδικό πληθυσμό, καθιέρωνε ουσιαστικά την είσοδό της στο κόσμο των παιδιών. Τριάντα χρόνια αργότερα η πλειονότητα των παιδικών και εφηβικών προβλημάτων αντιμετωπίζεται με προγράμματα γνωσιακών ή/και συμπεριφοριστικών παρεμβάσεων που είναι ικανά να παράσχουν ακριβή και αποτελεσματική γνώση. Η ιδιοποίηση αυτής της γνώσης έχει εφαρμογές σε ένα φάσμα πολλαπλών πεδίων, που ξεκινά από τη φυσιολογική γνωστική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων και φτάνει έως την αντιμετώπιση αναπτυξιακών και ψυχικών διαταραχών.

Το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, με τίτλο «Αναδυόμενη ενηλικίωση και γνωσιακές-συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις: προκλήσεις και ευκαιρίες για την ψυχική υγεία των νέων ανθρώπων», της Ευαγγελίας Γαλανάκη, ένα κεφάλαιο πολύ αντιπροσωπευτικό του πλαισίου μέσα στο οποίο κινείται το βιβλίο μας, ανοίγει τον κύκλο της επιστημονικής εναισχόλησής μας με τη *γνωσιακή-συμπεριφοριστική προσέγγιση στη θεραπεία παιδιών και εφήβων.* Αυτή υλοποιείται με την κατάθεση προτάσεων, τη διατύπωση ερωτημάτων, τη μελέτη των ζητημάτων και την ανάλυση των προκλήσεων που η προσέγγιση αυτή εγείρει. Στόχος της συγγραφέως, όπως ακριβώς αναφέρει και η ίδια, είναι να δείξει ότι η γνωσιακή-συμπεριφοριστική θεραπεία είναι μια αναπτυξιακά κατάλληλη μέθοδος θεραπείας για την αναδυόμενη ενηλικίωση. Η συγγραφέ-

ας επιτυγχάνει το στόχο της λαμβάνοντας υπόψη τις γενικές βασικές αρχές της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής θεραπείας σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η εν λόγω προσέγγιση διαθέτει τέτοια δυναμική ώστε να μπορεί να προσαρμόζεται στις αναπτυξιακές απαιτήσεις της κάθε περιόδου. Η μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη, τα οποία αναφέρονται αφενός στη φύση και τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της αναδυόμενης ενηλικίωσης, με ενδεικτικά ερευνητικά ευρήματα και αναφορές στην ψυχική υγεία της περιόδου αυτής, και αφετέρου στους λόγους για τους οποίους η γνωσιακή-συμπεριφοριστική θεραπεία είναι σύστοιχη με τις αναπτυξιακές ανάγκες και τις κοινωνικές απαιτήσεις της αναδυόμενης ενηλικίωσης.

Το δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Εφαρμογή γνωσιακών-συμπεριφοριστικών θεραπευτικών προγραμμάτων στα σχολεία: προκλήσεις και ζητήματα», υπογράφεται από τον Άγγλο καθηγητή και κλινικό ψυχολόγο Paul Stallard. Η εφαρμογή στα σχολεία προγραμμάτων πρόληψης ψυχολογικών προβλημάτων είναι πλέον μια κοινή πρακτική στην αγγλοσαξονική κουλτούρα, και αυτό διότι η βελτίωση της ψυχικής υγείας των παιδιών και των νέων συνιστά έναν σημαντικό στόχο της δημόσιας υγείας. Αν και τα εμπειρικά δεδομένα υποστηρίζουν την αποτελεσματικότητα της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής θεραπείας, υπάρχουν κάποια σημαντικά θέματα που περιορίζουν την ωφελιμότητά της στη δημόσια υγεία. Τα θέματα αυτά σχετίζονται με τη διαθεσιμότητα, τη χωρητικότητα και τις δυνατότητες των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και την προσβασιμότητα στις θεραπευτικές υπηρεσίες. Απαιτείται μια πιο ολοκληρωμένη και συστηματική προσέγγιση που να περιλαμβάνει τη θεραπεία, την πρώιμη παρέμβαση και τις παρεμβάσεις σε επίπεδο πρόληψης. Μολονότι δε τα εμπειρικά δεδομένα για την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ΓΣΘ πρωτογενούς και δευτερογενούς πρόληψης για την κατάθλιψη και το άγχος σε σχολεία έχουν κάποια διακύμανση, τα στοιχεία που συνηγορούν υπέρ της ενίσχυσης για την ανάπτυξη και τη χρήση αυτών των προσεγγίσεων είναι πιο ξεκάθαρα. Η υιοθέτηση αυτής της οπτικής επιτρέπει να καταστεί η ΓΣΘ ευρέως διαθέσιμη. Η εστίαση σε δομημένα και σταθμισμένα προγράμματα προϋποθέτει σχετικά χαμηλά επίπεδα εξειδίκευσης και εκπαίδευσης στην εφαρμογή τους, που σημαίνει ότι τα προγράμματα αυτά μπορούν να εφαρμοστούν και από κατάλληλα εκπαιδευμένους και εποπτευόμενους μη ειδικούς ψυχι-

κής υγείας. Τέλος, η υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων στα σχολεία επιτρέπει να προσεγγιστούν μεγάλοι αριθμοί παιδιών και να ενσωματωθούν τα θέματα της ψυχικής υγείας στο σχολικό πρόγραμμα. Εντούτοις, παρά τις διευκολύνσεις που παρέχει η εφαρμογή αυτών των προγραμμάτων λόγω της πραγματοποίησής τους σε έναν εύκολα προσβάσιμο και γνώριμο χώρο για τα παιδιά και τους νέους, πρέπει να αναγνωρίσουμε τα σοβαρά θέματα και τις δυσκολίες που συνεπάγεται η εφαρμογή των προγραμμάτων σε σύνθετα και αυστηρά δομημένα περιβάλλοντα, όπως αυτά των σχολείων.

Στον τομέα της πρόληψης στο χώρο του σχολείου παραμένει και το τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο «Σχολική επιθετικότητα προς τα έξω (συμμαθητές) και προς τα έσω (ναρκωτικά): ένα πρόγραμμα πρόληψης και συνεργατικής μάθησης ενάντια στα ψυχοκοινωνικά προβλήματα των μαθητών», της Μίκας Χαρίτου-Φατούρου και των συνεργατριών της, Στέλλας Χαλιμούρδα και Ευαγγελίας Καπετάνου. Οι συγγραφείς περιγράφουν και προτείνουν ένα πολλά υποσχόμενο, όπως φαίνεται και από τα σχετικά στοιχεία που παραθέτουν, πρόγραμμα πρόληψης (Σχολεία Πρόληψης) της εξωτερικής και εσωτερικής βίας στα σχολεία με σαφή χαρακτηριστικά τεχνικών της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής παρέμβασης. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται η ενεργός συμμετοχή των μαθητών, η οποία βοηθά στη νοηματοδότηση των προσπαθειών τους και ενδυναμώνει το αίσθημα της υπευθυνότητάς τους, καθώς και η ενεργός συμμετοχή των γονέων, ενώ ο εκπαιδευτικός στο σχολείο λειτουργεί σε ρόλο συμβούλου για την οικοδόμηση ισχυρών σχέσεων. Οι στόχοι των Σχολείων Πρόληψης φαίνεται να βρίσκονται πολύ κοντά στους στόχους της θετικής ψυχολογίας, καθώς προσανατολίζονται στην αναβίωση των επί μακρόν παραγκωνισμένων κοινοτικών αξιών, όπως είναι η αλληλεγγύη, η συλλογικότητα, οι ανθρωπιστικές αξίες, δηλαδή στην ανάδειξη και την ενδυνάμωση στοιχείων της ανθρώπινης φύσης τα οποία από μόνα τους μπορούν να εγγυηθούν την ατομική και συλλογική ευεξία. Το πρόγραμμα βασίζεται σε μια ολιστική αντίληψη των σχολικών ψυχοκοινωνικών προβλημάτων και στοχεύει στην επανασύσταση της σχολικής κοινότητας με την εφαρμογή τεχνικών και διαδικασιών οι οποίες κατατείνουν στην ανασύσταση της απολεσθείσας συλλογικότητας του σχολείου.

Το τέταρτο κεφάλαιο, με τίτλο «Πέραν της φυγής: η θεμελίωση των θετικά ενισχυτικών σημάτων ασφάλειας στις διαταραχές άγχους», του

Ρόμπερτ Μέλλον, μας μεταφέρει στην περιοχή της ψυχοθεραπευτικής αντιμετώπισης των ψυχικών διαταραχών στις νεαρές ηλικίες. Η μελέτη επαναδιαπραγματεύεται αριστοτεχνικά, με τους πλέον σύγχρονους όρους, την ερμηνεία του ρόλου της τιμωρίας-φυγής-αποφυγής στις διαταραχές άγχους από την οπτική της πειραματικής ανάλυσης της συμπεριφοράς (συμπεριφοριστική προσέγγιση). Στο κεφάλαιο αναλύεται η σχέση των διαταραχών αυτών με τη χρήση τιμωρίας στο σχολείο και στο σπίτι, μέσα από την παρουσίαση των σύνθετων επιδράσεων της τιμωρίας (η οποία βασίζεται στην πειραματική ανάλυση) και της παροχής άμεσων εφαρμογών στην κλινική αντιμετώπιση των διαταραχών άγχους στα παιδιά και τους εφήβους. Με ευρηματικό τρόπο διερευνάται επίσης η λειτουργία της αρνητικής ενίσχυσης, της μορφής ενίσχυσης που έχει την ιδιότητα να τερματίζει ερεθίσματα τα οποία παράγονται αυτόματα κατά την εκδήλωση μορφών δράσης που έχουν τιμωρηθεί. Παρομοίως, μελετάται η τιμωρία με την ιδιότητά της να θεμελιώνει τη θετικά ενισχυτική δύναμη των ερεθισμάτων που ονομάζονται «σήματα ασφάλειας» και τα οποία παράγονται αυτόματα από την εκδήλωση των «επιτρεπόμενων» συμπεριφορών. Όπως τονίζει ο συγγραφέας, η ωφελιμότητα ή μη της θεμελίωσης της θετικά ενισχυτικής δύναμης των ερεθισμάτων που παράγονται κατά τον τερματισμό απειλών εξαρτάται από το εύρος και τη σημασία των δραστηριοτήτων, η εκδήλωση των οποίων είναι ασυμβίβαστη με την παραγωγή των συγκεκριμένων σημάτων ασφάλειας, ενώ η κατανόηση αυτής της διεργασίας βοηθά τον κλινικό ψυχολόγο που προσπαθεί να καταλάβει γιατί ένα παιδί φαίνεται μερικές φορές να αποφεύγει (ή να φεύγει από) ανύπαρκτες απειλές.

Το πέμπτο κεφάλαιο, με τίτλο «Η διαταραχή ελλειμματικής προσοχής-υπερκινητικότητα και η γνωσιακή-συμπεριφοριστική θεραπεία στα παιδιά και τους εφήβους», του Γερμανού παιδοψυχίατρου Peter Altherr, κινείται στην περιοχή της ψυχοθεραπευτικής αντιμετώπισης των ψυχικών διαταραχών σε παιδιά και εφήβους. Στη συγκεκριμένη εργασία γίνεται αναφορά στη Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής με ή χωρίς Υπερκινητικότητα (ΔΕΠ-Υ), η οποία μελετάται με πολύ ακριβή και κατανοητό τρόπο. Η διαταραχή αυτή είναι η πιο συχνά συναντώμενη κλινική οντότητα στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων. Το κεφάλαιο εστιάζεται στην περιγραφή των βασικών συμπτωμάτων της διαταραχής, στα διαγνωστικά κριτήρια κατά ICD-10 και DSM-IV για τη

ΔΕΠ-Υ, στα προβλήματα που ανακύπτουν κατά τη διαγνωστική διαδικασία, στην κλινική συνέντευξη και σε ειδικά ερωτηματολόγια που βοηθούν την έγκυρη κλινική διάγνωση. Γίνεται επίσης αναφορά στην επιδημιολογία και στην πορεία της διαταραχής καθ' όλη τη ζωή του ατόμου. Σήμερα η ΔΕΠ-Υ θεωρείται μια νευροβιολογική διαταραχή, γι' αυτό και είναι απαραίτητη η καλή κατανόηση της νευροβιολογίας της. Καθώς φαίνεται, οι νευροδιαβιβαστές διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην έκφραση των συμπτωμάτων της διαταραχής, παρά το γεγονός ότι περισσότερες σχετικές λεπτομέρειες δεν είναι ακόμη πλήρως γνωστές.

Με το έκτο κεφάλαιο, που τιτλοφορείται «Θεραπευτικές παρεμβάσεις στον αυτισμό: δυνατότητες και όρια», του Σωτήρη Ι. Κωτσόπουλου, κλείνει το πρώτο μέρος του βιβλίου και ο κύκλος των κεφαλαίων που αναφέρονται σε ψυχικές διαταραχές παιδιών και εφήβων. Στηριζόμενος στην επιστημονική παραδοχή ότι οι ακριβείς και κατ' επέκταση αποτελεσματικότεροι στόχοι για τις γνωσιακές-συμπεριφοριστικές θεραπευτικές παρεμβάσεις στηρίζονται στην όσο το δυνατόν νεότερη γνώση, ο συγγραφέας αναφέρεται διεξοδικά στις πρόσφατες εξελίξεις από τη διερεύνηση της νευροπαθολογίας και νευροψυχολογίας των διαταραχών του αυτιστικού φάσματος (ΔΑΦ). Οι ΔΑΦ συνιστούν εκτροπή από τη φυσιολογική ανάπτυξη του εγκεφάλου και κάνουν την εμφάνιση τους ήδη στα αρχικά στάδια της εγκυμοσύνης, με αποτέλεσμα την αποσύνδεση και την έλλειψη συντονισμού μεταξύ νευρωνικών δικτύων. Σε ό,τι αφορά τη νευροψυχολογία τους, σύμφωνα με το DSM-IV και το ICD-10, οι ΔΑΦ προσδιορίζονται από τρεις ομάδες κλινικών χαρακτηριστικών: σοβαρά ελλείμματα στην κοινωνική αμοιβαιότητα, επίσης σοβαρά ελλείμματα στο λόγο-ομιλία και παρουσία στερεοτυπιών-εμμονών. Οι σύγχρονες θεραπευτικές προσεγγίσεις στηρίζονται κυρίως σε συμπεριφοριστικά υποδείγματα, πρωταρχικός στόχος των οποίων είναι η ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, αμοιβαιότητας, λόγου-ομιλίας, και μακροπρόθεσμα η ανάπτυξη ικανοτήτων για αυτόνομη διαβίωση και ικανοποιητική ποιότητα ζωής. Οι πλέον επιτυχείς μέθοδοι εφαρμόζονται με πρωτόκολλα, δηλαδή με συστηματικότητα και εποπτεία, και από εκπαιδευμένο προσωπικό στο οποίο ασκείται εποπτεία. Η παρέμβαση πρέπει να αρχίζει πολύ πριν από την ηλικία των τεσσάρων ετών και να ακολουθεί εντατικούς ρυθμούς. Απαραίτητη θεωρείται και η ενεργός συμμετοχή των γονέων. Βάσει τεκμηριωμένων κριτικών ανασκοπήσεων, η

περισσότερο μελετημένη μέθοδος είναι αυτή της εφαρμοσμένης ανάλυσης της συμπεριφοράς (ABA), ακολουθεί η μέθοδος TEACCH και η μέθοδος Denver Model. Η ABA φαίνεται να είναι η πλέον αποτελεσματική υπό προϋποθέσεις, ενώ το TEACCH και η διδασκαλία καίριων δεξιοτήτων (Pivotal Response Training) δεν έχουν αξιολογηθεί επαρκώς, τουλάχιστον στην προσχολική ηλικία.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου γίνεται μια προσπάθεια διεύρυνσης της μελέτης της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής προσέγγισης οριζόντια και σε βάθος, αλλά και μια προσπάθεια εφαρμογής της κατακτηθείσας γνώσης σε νέα πεδία της επιστήμης.

Η πρώτη ενότητα έχει τίτλο «Ξεκλειδώνοντας τη σκέψη των παιδιών στην εκπαίδευση και στη θεραπεία» και στοχεύει στην κατανόηση των γνωστικών σχημάτων που επιδρούν στη συναισθηματική κατάσταση και επηρεάζουν τη συμπεριφορά του παιδιού.

Το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «Η διερεύνηση και η σύνδεση των σκέψεων των παιδιών με τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά τους», της Χριστίνας Ρούση-Βέργου, πραγματεύεται τα γνωστικά σχήματα που διαμορφώνονται κατά την παιδική ηλικία και αποτελεί πρωτοπόρο έρευνα στον ελληνικό χώρο και διεθνώς. Αν και υποστηρίζεται ότι οι εμπειρίες της πρώιμης παιδικής ηλικίας οδηγούν στη διαμόρφωση βασικών σχημάτων γύρω από την έννοια του εαυτού, το μέλλον και τον εξωτερικό κόσμο, καθώς και ότι η ψυχοπαθολογία στην ενήλικη ζωή προκύπτει από τη διαμόρφωση και παγίωση δυσλειτουργικών σχημάτων που αναπτύσσονται κατά την παιδική ηλικία, υπάρχει ελάχιστος εμπειρικός έλεγχος της υπόθεσης ότι τα γνωστικά σχήματα αναπτύσσονται κατά την παιδική ηλικία. Η μελέτη και ο εντοπισμός των σχημάτων σε φυσικές ομάδες πληθυσμών αποτελεί ένα σημαντικό αίτημα, καθώς μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση και στη διευκόλυνση της εφαρμογής ψυχοπαιδαγωγικών προγραμμάτων παρέμβασης και πρόληψης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Τα γνωστικά σχήματα των παιδιών με άγχος: θεραπευτικές προσεγγίσεις και αναζητήσεις», της Αργυρούλας Αγγελοσοπούλου, η έρευνα εστιάζεται σε παιδιά με άγχος. Αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο δημιουργούνται τα δυσλειτουργικά σχήματα κατά την παιδική ηλικία και παρουσιάζονται οι βασικές θεραπευτικές αρχές, αλλά και οι τεχνικές που λειτουργούν στην ψυχοθεραπεία παιδιών με αγχώδεις διαταραχές ώστε να υπάρξει θεραπευτικό αποτέλε-

σμα. Η θεραπευτική αλλαγή αφορά την τροποποίηση των γνωστικών δομών του παιδιού, ώστε να αναγιγνώσκει και κατ' επέκταση να ανταποκρίνεται με πιο λειτουργικό τρόπο στα πράγματα.

Το επόμενο κεφάλαιο, με τίτλο «Γνωστικά σχήματα, συναισθηματική ανθεκτικότητα των παιδιών και παρεμβάσεις στο σχολείο», της Ρίτσας Ψύλλου, παρουσιάζει μια πρακτική εφαρμογή των αρχών της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής προσέγγισης στο σχολείο μέσα από ένα προληπτικό πρόγραμμα παρέμβασης. «Τα Φιλαράκια» είναι ένα πρόγραμμα ομαδικής παρέμβασης που στοχεύει στην προαγωγή της συναισθηματικής ανθεκτικότητας των παιδιών. Τα ευρήματα καταδεικνύουν ότι η γνωσιακή-συμπεριφοριστική προσέγγιση αποτελεί ένα σύστημα ψυχοθεραπείας το οποίο βασίζεται σε μια ολοκληρωμένη θεωρία για την προσωπικότητα και τις αναπτυξιακές ανάγκες του παιδιού, μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε ένα ευρύ πεδίο εφαρμογών και υποστηρίζεται από σημαντικά εμπειρικά δεδομένα.

Η δεύτερη ενότητα πραγματεύεται θέματα σχετικά με τη θεωρία του νου και έχει τίτλο «Θεωρία του νου: βασική έρευνα και οι προεκτάσεις της στην τυπική ανάπτυξη και στον αυτισμό». Η θεωρία του νου, κατ' αντιστοιχία με την έννοια των σχημάτων στη γνωσιακή-συμπεριφοριστική προσέγγιση, περιγράφει την ικανότητα του παιδιού να αναγνωρίζει ότι οι σκέψεις προσδιορίζονται από νοητικές κατασκευές, όπως πεποιθήσεις, επιθυμίες, προσδοκίες, συναισθήματα, στοιχείο απαραίτητο για τη γνωστική και κοινωνική ανάπτυξή του.

Το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «Θεωρία του νου και δεξιότητες λεκτικής επικοινωνίας κατά την παιδική ηλικία: διερεύνηση της μεταξύ τους σχέσης», με συγγραφείς τις Αικατερίνη Μαριδάκη-Κασσωτάκη και Αικατερίνη Αντωνοπούλου, αναφέρεται στην ανάπτυξη της ικανότητας των παιδιών να κατανοούν και να ερμηνεύουν τις σκέψεις τους μέσα από δεξιότητες λεκτικής επικοινωνίας. Συγκεκριμένα εξετάζεται η σχέση ανάμεσα στην αναφορική επικοινωνία των παιδιών και στις πεποιθήσεις τους για τον εαυτό και τους άλλους.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Η γονεϊκή τυπολογία και ο ρόλος της στην ανάπτυξη της θεωρίας του νου», των Αικατερίνης Αντωνοπούλου και Γιώργου Τσίτσα, εξετάζεται ο γονεϊκός ρόλος, καθώς έχει βρεθεί ότι ο βαθμός ανταπόκρισης των γονέων στις ανάγκες του παιδιού, αλλά και ο τρόπος διαπαιδαγώγησης που εφαρμόζουν συνδέονται

άμεσα με την ικανότητα του παιδιού να κατανοεί διαφορετικές νοητικές και συναισθηματικές καταστάσεις. Ενδεικτικά αποτελέσματα από την έρευνα των συγγραφέων υποστηρίζουν ότι η δημοκρατική μητέρα επιδρά θετικά στην ανάπτυξη της ικανότητας των παιδιών να αποδίδουν λανθασμένες πεποιθήσεις σε άλλα άτομα, ενώ ο αυταρχικός πατέρας επηρεάζει αρνητικά την ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν λανθασμένες πεποιθήσεις στον ίδιο τους τον εαυτό. Επιπλέον, η παρουσία αδελφών στην οικογένεια βρέθηκε να επηρεάζει θετικά την ικανότητα απόδοσης λανθασμένων πεποιθήσεων.

Το τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο «Θεωρία του νου και αυτισμός: θεωρητικές προσεγγίσεις και πιλοτική αξιολόγηση σε ελληνικό δείγμα», της Αγγελικής Γενά και των συνεργατριών της Ε. Τσιρέμπολου και Φ. Τσεπελίδου, μελετά το παιδί με αυτισμό σε σχέση με την αδυναμία του να κατανοεί επαρκώς τις νοητικές αναπαραστάσεις λόγω ανεπάρκειας της ικανότητας ανάγνωσης του νου. Το γεγονός αυτό έχει επιπτώσεις στην ικανότητα αναγνώρισης της συναισθηματικής κατάστασης του ίδιου και των άλλων, αλλά και στην κατάλληλη έκφραση των συναισθημάτων του. Στην πιλοτική έρευνα που περιγράφεται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, διερευνάται και τελικά διαπιστώνεται η ικανότητα παιδιών με αυτισμό να κατανοούν νοητικές καταστάσεις μέσω της χρήσης συστηματικών συμπεριφορικο-αναλυτικών τεχνικών.

Η τρίτη ενότητα του δεύτερου μέρους, με τίτλο «Θέματα κλινικής πράξης», πραγματεύεται θεραπευτικές πρακτικές που άπτονται ειδικών προβλημάτων και δίνουν το στίγμα των βασικών θεραπευτικών αρχών της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής θεραπείας. Οι μελέτες αυτές αποτελούν περισσότερο μια αντανάκλαση των εξελίξεων της επιστήμης σε θέματα που χρήζουν ιδιαίτερης αντιμετώπισης από τον κλινικό, όπως είναι η θεραπεία πένθους και η θεραπεία των διαταραχών πρόσληψης τροφής ιδιαίτερα στην εφηβική ηλικία. Ειδικά μάλιστα το θέμα των διαταραχών πρόσληψης τροφής στα παιδιά και τους εφήβους είναι πιο επίκαιρο από ποτέ, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, επιτείνοντας την ανάγκη για πληρέστερη κατανόηση των παραγόντων που προκαλούν και συντηρούν το πρόβλημα, αλλά και για αναπτυξη αποτελεσματικών στρατηγικών παρέμβασης στο πεδίο αυτό.

Στο πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «Ο ρόλος των γονέων στην πρόκληση των διαταραχών πρόσληψης τροφής σε εφήβους», η Έλενα Χάιντς

αποτυπώνει μια ολοκληρωμένη εικόνα, βασισμένη στην κλινική εμπειρία, των οικογενειακών πρακτικών που οδηγούν σε διατροφικά προβλήματα του εφήβου, εξηγώντας και τους λόγους για τους οποίους είναι τόσο δύσκολη η αποτελεσματική θεραπεία των διαταραχών αυτών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Παρέμβαση για τη διαχείριση του βάρους σε υπέρβαρα παιδιά από διαιτολόγους: η προσθήκη σύντομης γνωσιακής-συμπεριφοριστικής εκπαίδευσης και εποπτείας», οι συγγραφείς Α. Παπανικολάου, Μ. Γιαννακούλια, Ε. Μπαθρέλλου και Α. Πεχλιβανίδης επιχειρούν μια ανασκόπηση των γνωσιακών-συμπεριφοριστικών τεχνικών που εφαρμόζονται σε προγράμματα διαχείρισης της παιδικής παχυσαρκίας. Θεωρείται ότι, για να είναι αποτελεσματικά τα προγράμματα παρέμβασης, χρειάζεται να στοχεύουν στην αλλαγή του τρόπου ζωής του παιδιού και της οικογένειάς του, ενσωματώνοντας παρεμβάσεις για τη σωματική δραστηριότητα, τις διατροφικές συνήθειες και την εκπαίδευση σε δεξιότητες αυτοβοήθειας και ενδυνάμωσης.

Ένα άλλο θέμα που προβληματίζει συχνά τους θεραπευτές στον τομέα της κλινικής πράξης είναι η θεραπεία πένθους ιδιαίτερα στους εφήβους, τους «ξεχασμένους πενθούντες» όπως αποκαλούνται –και καθόλου τυχαία– στη βιβλιογραφία. Η Χριστίνα Χιονίδου, με το κεφάλαιο «Χάνοντας τον όμοιο: εκδοχές περιπλεγμένου θρήνου στην εφηβεία», μας εισάγει στον κόσμο του πένθους και συγκεκριμένα του περιπλεγμένου θρήνου μέσα από τα μάτια ενός εφήβου. Όπως εύστοχα διαπιστώνει η συγγραφέας, η απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου μπορεί υπό όρους να οδηγήσει στην εμφάνιση δυσλειτουργικών διεργασιών στον ανθρώπινο ψυχισμό και να καταλήξει σε αυτό που ονομάζουμε «παθολογικό θρήνο». Εάν συμβεί κάτι τέτοιο κατά την περίοδο της εφηβείας, μπορεί να έχει ιδιαίτερα σοβαρές επιπτώσεις. Όταν μάλιστα η απώλεια αφορά άτομα με τα οποία ο έφηβος μπορούσε με προφανή τρόπο να ταυτιστεί, δηλαδή συνομηλίκους, είναι δυνατόν να οδηγήσει σε περιπλεγμένο θρήνο. Οι εκδηλώσεις ενός τέτοιου θρήνου είναι καλυμμένες και μπορεί να μη γίνουν άμεσα αντιληπτές. Γι' αυτό το λόγο, αλλά και εξαιτίας της αναπτυξιακής κρισιμότητας της εφηβείας, συχνά απαιτείται η συμβολή των ειδικών.

Τα τελευταία χρόνια υπήρξε μια τεράστια ώθηση για την αναγνώριση της σπουδαιότητας της προαγωγής της ψυχικής υγείας στο χώρο του σχολείου. Το πλούσιο ερευνητικό έργο έχει δείξει ότι η ένταξη της

γνωσιακής-συμπεριφοριστικής παρέμβασης στην εκπαίδευση συνέβαλε στην ανάδειξη των δυνατοτήτων τόσο των χαρισματικών μαθητών όσο και των μαθητών με ειδικές ανάγκες.

Η τέταρτη ενότητα, με τίτλο «Ανοίγοντας ένα δρόμο για το σχολείο», ξεκινά με το κεφάλαιο «Χαρακτηριστικά που αποδίδουν οι εκπαιδευτικοί σε χαρισματικούς μαθητές όταν καλούνται να τους επισημάνουν», των Αικατερίνης Γκαρή και Κώστα Μυλωνά, οι οποίοι τονίζουν την ανάγκη να υπάρξει κατάλληλη εκπαίδευση στην αναγνώριση και την αξιοποίηση των δυνατοτήτων των χαρισματικών μαθητών, διαδικασία μάλλον παραμελημένη στην ελληνική παιδεία. Οι κατάλληλα ενημερωμένοι-επιμορφωμένοι εκπαιδευτικοί πάνω στα χαρακτηριστικά των χαρισματικών μαθητών, όπως εμφανίζονται στη δυναμική της τάξης τους, θα συμβάλουν ουσιωδώς στην προαγωγή της μάθησης όλων των μαθητών και θα διασφαλίσουν την ισότητα των εκπαιδευτικών ευκαιριών για όλους τους μαθητές μέσω της διαφοροποιημένης διδασκαλίας και της συνεργατικής μάθησης.

Το δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Οι γνωσιακές-συμπεριφοριστικές στρατηγικές στη διδακτική των ατόμων με νοητική υστέρηση», στοχεύει στην κατανόηση της γνωσιακής-συμπεριφοριστικής σκέψης μέσα από τις πρακτικές της σχολικής τάξης και συγκεκριμένα τη διδακτική των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Ο Κώστας Χρηστάκης παρουσιάζει ένα διδακτικό μοντέλο βασισμένο στα γνωστικά σχήματα και τις γνωσιακές-συμπεριφοριστικές τεχνικές, σε συνδυασμό με τα αναπτυξιακά και μαθησιακά χαρακτηριστικά των ατόμων με νοητική υστέρηση, που εφαρμόστηκε στο ειδικό πειραματικό δημοτικό σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το τελευταίο κεφάλαιο, της Θεανώς Καλλινικάκη, με τίτλο «Ανοίγοντας ένα δρόμο για το σχολείο: επιτόπια παρέμβαση κοινωνικής εργασίας σε μειονοτικούς οικισμούς στη Θράκη», αγγίζει το εξαιρετικού ενδιαφέροντος θέμα της εκπαίδευσης των παιδιών που φοιτούν σε μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης και σκιαγραφεί τις προθέσεις μιας ολιστικής παρέμβασης κοινωνικής εργασίας που έλαβε χώρα στο πλαίσιο ενός προγράμματος ένταξης στην εκπαίδευση με αποδέκτες 371 γηγενείς μουσουλμάνους μαθητές. Τα αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών καταδεικνύουν ότι οι δυνατότητες να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα τα οποία δημιουργούν δυσκολίες στην ανάπτυξη των παιδιών εί-

ναι πλέον εξαιρετικά αυξημένες. Το ερευνητικό ενδιαφέρον δεν περιορίζεται μόνο στη μελέτη του παιδιού και της οικογένειας, αλλά επεκτείνεται στη διερεύνηση των διαπροσωπικών του σχέσεων γενικότερα, καθώς και στη μελέτη της επίδρασης του εκπαιδευτικού και κοινωνικοπολιτισμικού του πλαισίου.

Η θεματολογία της πέμπτης ενότητας, που τιτλοφορείται «Εθισμός στο διαδίκτυο: νέα πεδία εφαρμογών», ολοκληρώνει την παρουσίαση ενός διευρυμένου πεδίου εφαρμογών γνωσιακής-συμπεριφοριστικής θεραπείας εστιαζόμενη σε ένα ιδιαίτερο πρόβλημα εθιστικής συμπεριφοράς στα παιδιά και τους νέους που καταγράφεται στη σημερινή παγκόσμια κοινωνία: την προβληματική χρήση του διαδικτύου. Τα μέχρι σήμερα εμπειρικά δεδομένα καθιστούν επιτακτική την ανάγκη οι επιστημονικές κοινότητες να στραφούν στη μελέτη του εθισμού στο διαδίκτυο και στη θεραπεία των παιδιών και των εφήβων με αυτή τη διαταραχή – παρόλο που οι ερευνητές δεν έχουν δώσει ακόμη απάντηση στο ερώτημα εάν ο εθισμός στο διαδίκτυο συνιστά μια αυτόνομη διαταραχή ή αποτελεί μέρος άλλης διαταραχής. Για κάποιους ερευνητές ο εθισμός στο διαδίκτυο είναι μια πραγματική ψυχιατρική διαταραχή, ένας τύπος καταναγκαστικής διαταραχής, ορισμένοι μάλιστα την εντάσσουν στις διαταραχές ελέγχου των παρορμήσεων. Όπως και να έχει, η υπερβολική και παθολογική χρήση του διαδικτύου σχετίζεται με ένα πλήθος ψυχοκοινωνικών και ιατρικών προβλημάτων, όπως η κατάθλιψη, η διαταραχή ελλειμματικής προσοχής, η αϋπνία, η απομόνωση από το οικογενειακό και το κοινωνικό περιβάλλον, αλλά και η παραμέληση βασικών βιολογικών αναγκών.

Στο πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «Εθισμός παιδιών και εφήβων στο διαδίκτυο: ο ρόλος της οικογένειας», οι συγγραφείς Πηνελόπη Αβαγιανού, Θεοδώρα Κανδρή και Μαρία Ζαφειροπούλου εξετάζουν το ρόλο της οικογένειας στον εθισμό των νέων στο διαδίκτυο. Η σχέση γονέων-παιδιού και οι διαπροσωπικές σχέσεις φαίνεται ότι σχετίζονται καθοριστικά με το φαινόμενο του εθισμού. Έρευνες δείχνουν ότι η ποιότητα της γονεϊκής σχέσης αποτελεί προβλεπτικό δείκτη της εμφάνισης του φαινομένου, είτε ως προστατευτικού παράγοντα είτε ως παράγοντα επικινδυνότητας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Ο ρόλος της ιδιοσυγκρασίας και της προσωπικότητας στον εθισμό στο διαδίκτυο», οι ίδιες συγγραφείς επι-

χειρούν να διερευνήσουν κατά πόσο οι εθισμένοι στο διαδίκτυο έφηβοι παρουσιάζουν ένα συγκεκριμένο ιδιοσυγκρασιακό προφίλ ή τύπο προσωπικότητας, δεδομένου ότι έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στον προβλεπτικό ρόλο των χαρακτηριστικών της ιδιοσυγκρασίας και της προσωπικότητας όσον αφορά τους αιτιολογικούς παράγοντες των εθιστικών συμπεριφορών. Για τούτο και η αποσαφήνιση του προφίλ της ιδιοσυγκρασίας και της προσωπικότητας των εφήβων που είναι περισσότερο ευάλωτοι στον κίνδυνο εθισμού στο διαδίκτυο είναι απαραίτητη για τον καθορισμό των προληπτικών αλλά και των θεραπευτικών στρατηγικών. Από τα μέχρι τώρα δεδομένα επιβεβαιώνεται ότι οι εθισμένοι στο διαδίκτυο έφηβοι εμφανίζουν διαφορετικό προφίλ ιδιοσυγκρασίας και προσωπικότητας από τους εφήβους που δεν είναι εθισμένοι. Ωστόσο τα χαρακτηριστικά ως προς τα οποία διαφοροποιούνται δεν έχουν ακόμη επιβεβαιωθεί, καθώς τα αποτελέσματα των ελάχιστων ερευνών είναι αντιφατικά.

Ακολουθεί η «Δημιουργία και οργάνωση του πρώτου στην Ελλάδα Ειδικού Τακτικού Εξωτερικού Ψυχιατρικού Ιατρείου Παιδιών και Εφήβων για την αντιμετώπιση του εθισμού στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και το διαδίκτυο». Ο Κωνσταντίνος Σιώμος θέτει τους στόχους και τις δράσεις του ειδικού ιατρείου για την αντιμετώπιση του εθισμού, αλλά και τις δραστηριότητες για την πρόληψη, την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση επαγγελματιών ψυχικής υγείας αλλά και μη ειδικού κοινού.

Στο τελευταίο κεφάλαιο της ενότητας γίνεται η «Περιγραφή της πρώτης σταθμισμένης κλίμακας μέτρησης του εθισμού εφήβων στους Η/Υ στην Ελλάδα», του Γεωργίου Φλώρου. Σύμφωνα με τα δεδομένα που παρουσιάζονται, η Κλίμακα Εθισμού Εφήβων στους Ηλεκτρονικούς Υπολογιστές (ΚΕΕΦΥ) αποτελεί ένα αξιόπιστο εργαλείο για τη διάγνωση του εθισμού στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και μακροπρόθεσμα μπορεί να αποδειχθεί εξαιρετικά χρήσιμη για την εφαρμογή σε διαφορετικούς πληθυσμούς.